

Бирор юртдошимиз йўқки, қарз олгани ё бергани туфайли турли кўнгилсизликларга дуч келмаган бўлса. Қарз – аксарият ҳолларда турли низоларни келтириб чиқараётган, одамлар орасига тузатиб бўлмас зиддият солаётган ижтимоий муаммага айланди. Ахборот сайтлари ёки босма нашрларда “Қарз туфайли келиб чиққан жанжал пичоқбозлик билан тугади”, “170 минг сўм пул учун қўшнилар ўртасидаги жанжал қон тўкилишига олиб келди”, “Қарздор жиноятга қўл урди” каби сарлавҳалар мудом кўзга ташланади. Ҳолбуки, ОАВда ана шундай ҳодисаларнинг юздан бири ҳам акс этмайди.

БИТИМ ҚАНДАЙ ТУЗИЛАДИ?

– Кўпчилик учун қарз бериш – анчайин ёқимсиз юмуш. Бунинг бир сабаби шуки, берилган пул(буюм, мулк)ни қайтариб олиш оғир азобга айланиш эҳтимоли катта. Сизнингча, қандай йўл тутса, қарз берувчи ўз пулини қайтариб олиш имконияти кўпаяди?

– Гарчи қарз билан боғлиқ муносабатлар фуқаролар билан фуқаролар, фуқаролар билан юридик шахслар, юридик шахслар билан юридик шахслар ўртасида вужудга келса-да, аммо айнан фуқаролар билан фуқаролар ўртасидаги қарз масаласи кўпчиликни қизиқтиради. Зеро, бу масала кундалик турмушимизда тез-тез учраб турадиган оғриқли мавзулардан бирига айланган. Статистикага назар ташласак, фуқаролик ишлари бўйича судларда қарз олди-бердиси билан боғлиқ низолар жуда кўплигини кўриш мумкин. 2019 йил давомида фуқаролик ишлари бўйича судларга қарзни ундириш билан боғлиқ 13 минг 500 дан ортиқ ариза тақдим этилган бўлиб, бу аризаларнинг 10 мингдан ортиғи қаноатлантирилиб, жавобгарлардан 130 миллиард сўмдан ортиқ қарз суммаларини даъвогарлар фойдасига ундириш тўғрисида суднинг ҳал қилув қарорлари чиқарилган. 500 дан ортиқ аризалар асосизлиги сабабли рад этилган, 500 дан ортиқ ҳолларда эса жавобгарлар томонидан даъволар тан олинган. Бундан ташқари, ўтган йили пул ва бошқа қимматли ашёларни фирибгарлик йўли билан қарз ниқоби остида олиб, қайтармагани сабабли 80 га яқин шахс жиноий жавобгарликка ҳам тортилган, 30 фуқарога нисбатан озодликдан маҳрум қилиш жазоси тайинланган. Булар – расмий рақамлар. Қанчадан қанча одамлар турли сабабларга кўра тегишли идораларга мурожаат қилмаётганини ҳам унутмайлик.

Қарз билан боғлиқ муносабатлар Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодекси ва унинг асосида ишлаб чиқилган бошқа қонунлар ва қонуности ҳужжатлари билан тартибга солинади. Шунини қайд

этиш зарурки, қарз бериш ёки олиш – қарз берувчи ва уни олувчи ўртасида юзага келадиган келишувга асосланади. Мазкур битим юридик жиҳатдан қандай расмийлаштирилиши лозимлиги тўғрисида амалдаги Фуқаролик кодексига муайян тушунчалар баён қилинган. Қарзнинг предмети пул ёки турга хос аломатлари билан белгиланадиган бошқа ашёлар ҳам бўлиши мумкин. Турга хос аломатлари билан белгиланадиган ашёлар Фуқаролик кодексининг 87-моддасида таърифланган. Яъни, бундай ашёлар бошқаси билан алмаштирса бўладиган ашёлар бўлиб, бир турдаги ҳамма ашёларга хос аломатларга эга бўлган ҳамда сони, оғирлиги, ўлчови кабилар билан белгиланадиган ашёлардир. Улар сирасига, масалан, буғдой, шакар, сомон, гуруч, гишт ва бошқалар киради. Аммо хусусий аломатлари билан белгиланадиган ашёлар, яъни ноёб, бир донга бўлган, шунингдек, муайян усул билан ажратиб қўйилган ашёлар, масалан, муҳр босилган, номер, рақам, белги туширилган нарсаларни қарзга бериб бўлмайди. Пул шаклида, шакар шакар тарзида қайтарилиши мумкин. Чунки уларнинг сони, оғирлиги, ўлчови бор. Бинобарин, улар қонунга мувофиқ қарз предмети бўлиши мумкин. Хусусий аломатларга эга бўлган ашёларни эса қарзга бериб бўлмайди, мабодо берилган тақдирда ҳам бундай келишув ҳақиқий ҳисобланмайди.

Қарз шартномасининг шаклига амалдаги қонун ҳужжатларида аниқ талаблар кўйилган. Фуқаролик кодексининг 733-моддасига биноан фуқаролар ўртасида қарз шартномаси, агар бу қарзнинг суммаси энг кам иш ҳақининг ўн бараваридан ортиқ бўлса, оддий ёзма шаклда тузилиши, шартномадаги тарафлардан бири юридик шахс бўлганида эса суммасидан қатъи назар, ёзма шаклда тузилиши шартлиги назарда тутилган. Демак, қарз шартномаси оддий ёзма шаклда тузилиши лозим. Ёзма шаклда тузилган битимни тарафлар ёки уларнинг вакиллари имзолаши шарт.

Шу ўринда бир жиҳатни таъкидлаш керак: амалдаги тартиб-таомилларга асосан

қарз олди-бердисини амалга ошириш билан боғлиқ келишувнинг оддий ёзма шаклига риоя қилмаслик унинг ҳақиқий эмаслигига олиб келмайди, бироқ низо чиққан тақдирда тарафларни битимнинг тузилгани, мазмуни ёки бажарилганини гувоҳларнинг кўрсатувлари билан тасдиқлаш ҳуқуқидан маҳрум қилади. Яъни, биринчидан, қарз оддий ёзма шаклда тузилган келишув шаклида расмийлаштирилган ҳужжат асосида берилиши керак. Иккинчидан, мабодо қарз ёзма равишда тузилган битим (келишув) асосида эмас, балки оғзаки келишувга биноан берилган бўлса-ю, кейинчалик ихтилоф келиб чиқса, манфаатдор шахс келишув бўлганини, шартлашув мазмунини, унинг бажарилган ёки бажарилмаганини гувоҳларнинг кўрсатувлари билан тасдиқлаш ҳуқуқидан маҳрум бўлади. Ўнлаб киши низо юзасидан гувоҳлик берса ҳам, уларнинг кўрсатувлари инобатга олинмайди.

Ҳаётда қарз фуқародан фуқарога кўпинча тилхат асосида берилади ва шу сабабли ҳам суд амалиётида тилхат асосида пул олди-бердиси билан боғлиқ можаролар кўп учрайди. Тилхат судлар томонидан қарз бўйича келишув саналиб, даъво мазмунан ҳал қилинади, чунки Фуқаролик кодексининг 733-моддасида, агар қарз олувчининг тилхати ёки унга қарз берувчи томонидан қандайдир миқдордаги пул ёки буюм, ашёлар топширилганини тасдиқлайдиган бошқа ҳужжат мавжуд бўлса, қарз шартномаси ёзма шаклда тузилган ҳисобланади, деб ёзиб қўйилган. Мазкур ҳужжатнинг 107-моддасида ёзма шаклда тузилган битим тарафлар ёки уларнинг вакиллари томонидан имзоланиши кераклиги кўрсатилган, аммо бунда гувоҳларнинг имзолари бўлиши шарт қилиб қўйилмаган.

МАБОДО НОТАРИУС ТАСДИҚЛАМАСА-ЧИ?

– Яқинда бир танишим қарз сўровчи билан бирга 10 миллион сўмга қарз шартномаси тузиш учун нотариусга борди. У ердаги ходим: “Тилхат ёздириб қўяқолинг, у нотариус тасдиқлаган шарт-

нома билан бир хил юридик кучга эга”, деб ҳужжат тузишга унамабди. Ҳақиқатан ҳам, шундайми?

– Қонунга биноан қарз шартномасини нотариал тасдиқлаш талаб этилмайди, яъни оддий ёзма шаклда тузилган қарз шартномаси нотариал тасдиқланиши шарт бўлган битимлар тоифасига киритилмаган. Аммо тарафлардан бири буни талаб қилганда Фуқаролик кодексининг 110-моддасига асосан мазкур келишув нотариус ёки бундай нотариал ҳаракатни амалга ошириш ҳуқуқига эга бошқа мансабдор шахс томонидан тасдиқловчи устхат ёзиб қўйиш йўли билан тасдиқланиши шарт ҳисобланади. Амалиётда кўпинча нотариал тасдиқланмайди ёки “бундай тоифадаги битимларни нотариал тасдиқлаш кўзда тутилмаган”и учун уни нотариуслар тасдиқламайди. Гап шундаки, қарз шартномаси нотариал тасдиқлаш шарт бўлган битим саналмаса-да, уни тасдиқлаш тақиқланмаган. Шунини унутмаслик керакки, бирор нотариус келишувни тасдиқлашдан бош тортган вақтда тарафлардан бирининг талаби иккинчи ёки учинчи нотариус қoшига олиб боради. Аммо ҳаётда бундай ҳолат кам учрайди. Бунинг сабаби шундаки, аввало, тарафлар тегишли қонунларни яхши билмайди. Шунингдек, одатда, дастлаб фуқароларнинг бири-бирига ишончи ва ҳурмати зўр бўлади ва шу боис истиҳоланинг устун келиши ҳамда битимни нотариал тасдиқлаш учун тўлаши лозим давлат божини тўлашни хохламаслик мазкур муҳим ҳуқуқий қарор қабул қилинишига монелик қилади.

Қарз шартномасини нотариал тасдиқлаш учун тўланадиган бож тўғрисида гап очилган экан, бу ҳақда батафсилроқ сўз юритиш мақсадга мувофиқ. “Давлат бож тўғрисида”ги қонун иловаси билан давлат бож ставкалари миқдорлари тасдиқланган: (бугунги кунда базавий ҳисоблаш миқдори ҳажми 223 минг сўмга тенг).

Қарз шартномаси суммаси базавий ҳисоблаш миқдорининг 100 бараваригача бўлса, давлат бож БҲМнинг 25 фоизи миқдориди;

сумма БҲМнинг 100 бараваридан 300 бараваригача бўлса, давлат бож БҲМнинг 50 фоизи, сумма базавий ҳисоблаш миқдорининг 300 бараваридан ортиқ бўлса, давлат бож БҲМнинг 1 баравари миқдориди ундирилади.

Мисол учун, қарз суммаси 22 300 000 сўмгача бўлса, (базавий ҳисоблаш миқдо-

рининг 100 бараваригача) бундай шартномани нотариал гувоҳлантириш учун 223 минг сўмнинг 25 фоизи – 55 минг 750 сўм миқдориди давлат бож тўланади. Албатта, бу қиммат эмас. Аммо амалиётда одамлар нотариусга бормай, тилхат асосида қарз беришни афзал кўради. Бунинг сабаби нимада? Тилхат асосида берилган қарзни суд орқали ундириш имконияти мавжуд экан, унда уни нотариал гувоҳлантиришга на ҳолат? Гап шундаки, тилхат асосида берилган қарз қайтарилмаган ҳолларда бу низо фақат суд тартибиди ҳал этилади. Нотариал тартибда гувоҳлантирилган қарз суммаси қайтарилмаган ҳолларда эса амалдаги қонун ҳужжатларига асосан қарз берувчи битимни тасдиқлаган нотариусга мурожаат қилиб, ундан ижро ҳужжати олиши ва уни мажбурий ижро органига тақдим этиш орқали қарз суммасининг қайтарилишига эришиши мумкин. Бошқача айтганда, тилхат орқали берилган қарз суд орқали ундирилганда ундирув асосан берилган ижро варақаси асосида амалга оширилса, нотариал гувоҳлантирилган битим асосида берилган қарз нотариуснинг ижро варақаси асосида мажбурий ундирувга қаратилади. Ижро варақалари асосида мажбурий ундирув “Суд ҳужжатлари ва бошқа давлат органларининг қарорларини ижро этиш тўғрисида”ги қонунга асосан амалга оширилади. Қарздордан мажбурий равишда пул ундириш биринчи навбатда суд қарорига асосан берилган ижро варақалари асосида амалга оширилади. Нотариуснинг ижро варақалари асосида ундирув навбати бирмунча кечроқ келади. Чунончи, фуқаролик ишлари ва иқтисодий низолар бўйича судларнинг ҳал қилув қарорлари, ажримлари ва қарорлари, жиноят ишлари бўйича судларнинг ҳукмлари, ажримлари ва қарорларининг мулкий ундиришга оид қисми, шунингдек, жарима тариқасидаги жазони назарда тутувчи ҳукмлари, ажримлари ва қарорлари, маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ишлар бўйича суд қарорларининг мулкий ундиришга оид қисми, алиментлар тўлаш тўғрисидаги нотариал тарзда тасдиқланган келишувлар асосида ундирув амалга оширилгандан кейингина нотариусларнинг ижро хатлари асосида ундирувга навбат келади. Назаримизда, шунинг учун ҳам қарз берувчилар тилхат асосида қарз бериб, уни суд қарори асосида ундирилишини афзал би-

